

K. NÉMETH ANDRÁS – MÁTÉ GÁBOR

Előszó

A Wosinsky Mór Megyei Múzeum, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszéke és a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának Filozófia-, Történettudomány- és Néprajztudományok Szakbizottsága 2021. szeptember 21-én rendezte meg *A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon* című tudományos konferenciát Szekszárdon, a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban.

A KONFERENCIA CÉLJA

A hódoltság korának migrációs változásai, az etnikai összetétel átalakulása, a köznép és a katonáskodó társadalmi rétegek „balkanizálódása” régóta foglalkoztatja a magyar tudományt. A Dél-Dunántúlon megjelenő, számban, gazdaságilag és katonailag megerősödő rác népesség településtörténetével és anyagi kultúrájával azonban viszonylag kevés kutató foglalkozott szisztematikusan, önálló konferencia pedig tudomásunk szerint nem szólt még a témáról. A rendezvény címében tudatosan szerepeltettük első helyen a *rác* etnonímát, hiszen a hódoltságkori történeti források és a történeti szakmunkák java része ezt az összefoglaló csoportnevet használja. Továbbá ez a jelző maradt fent különböző utótagokkal a régió földrajzi neveiben is (Rác-temető, Rác-völgy stb.). Tágabb értelmű és tudományosan szintúgy elfogadott kifejezés a *balkáni népesség* is, amely leginkább a régészeti szakmunkákban nyert polgárjogot és vált terminus technicusszá.

Konferenciánk nem titkolt célja volt, hogy teret adjon a Dél-Dunántúl rác népességével kapcsolatos eddigi kutatások összegzésének, másfelől pedig friss kutatások bemutatásának, asztalfiókban lévő, feldolgozatlan források elemzésének. Már az esemény megszervezése előtt világos volt, hogy a rácok településtörténetének és anyagi kultúrájának a kérdése nemcsak egy, mára szinte teljesen eltűnt dél-dunántúli népcsoport múltját, hanem a magyar történelmet, a közép-kelet-európai népek önismeretét is mélyen érintő kérdés, s mint ilyen, a magyarság sorsa, szomszéd népekkel való viszonya szempontjából sem kerülhető meg. A hódoltságkori etnikai viszonyok átalakulása a történeti és a régészeti értelmezés számára is egyedülálló lehetőséget jelent egy „terjeszkedő” és egy „visszaszoruló” nép kutatásának vonatkozásában. Más történelmi periódushoz képest itt sokkal több eszköz és adat áll rendelkezésre a pusztulás dokumentálásához, a jövőbeli feltárások feladata lesz ugyanakkor a népesség- és településpusztulás mértékének a felderítése.

Rendezvényünk másik fontos célja a kérdés interdiszciplináris megközelítésének elősegítése

volt. Fórumot kívántunk biztosítani a régészet, a történelem, a helytörténet, a néprajz, a művelődéstörténet, az építészettörténet és a névtan területéről érkező kutatók számára. A szimpózium tanulságai közé tartozik, hogy a különféle nézőpontok, az eltérő forrásokon alapuló eltérő értelmezések és kutatások megvitatása újabb kérdéseket, „lezártnak tűnő aktákat” nyitott újra. Ezek legjobb reményeink szerint nemcsak ebben a konferenciakötetben, de újabb tanulmányok és kötetek megjelentetésében fognak megnyilvánulni.

Minden konferencia szervezése magában rejti a folytatás lehetőségét is. Ennek érdekében olyan „kulcskérdéseket” fogalmaztunk meg és küldtünk el előadóinknak, amelyek segítségével szolgáltak a konferencia tematikájának „egyben tartásához”, ugyanakkor reményeink szerint a jövőben rendezendő fórumok, konferenciák kérdésfelvetéseire, tárgyköreiből is fogódzoul szolgálhatnak. Ezeket változtatás nélkül adjuk közre.

A RÁC/BALKÁNI NÉPESSÉG PROBLEMATIKÁJA (A KONFERENCIA IRÁNYADÓ KÉRDÉSEI)

Kik a rácok a 16–18. századi Dél-Dunántúlon? Etnikai, nyelvi vagy vallási, esetleg más alapon szerveződő népről van-e szó? Szerbek-e a rácok, rácok-e a szerbek?

Milyen viszonyban és „fedésben” vannak a török hadigépezet katonáskodó rétegeivel, a forrásokban emlegetett vlach, martalóc, vojnik stb. csoportokkal?

Társadalmukat milyen gazdasági, foglalkozási csoportok, rétegek és az iszlamizáltság milyen foka jellemezte?

Meddig terjed és hogyan változik a rác településterület a 16–18. században? Milyen viszonyban vannak a balkáni népesség falusias települései a középkortól fogva tovább élő, hódoltságkori magyar településekkel? Milyen településformák mutathatók ki a történeti források, illetve a felszíni leletgyűjtések alapján, megfeleltethető-e a forrásokból ismert kép a régészeti adatokkal?

Milyen régészeti bizonyságok alapján lehet elválasztani a hódoltsági rác települések, temetők anyagát a nem rác falvakétól? Elkülöníthető-e a balkáni népesség települései a régészeti terepjárásokon talált leletek alapján?

Milyen, eddig nem vizsgált források segíthetik a korszak és benne a rácok szerepének megértését?

Milyen nyomot hagyott a rácok jelenléte a térség helyneveiben, felhasználásuk milyen módszertani, kritikai szempontokat vet fel?

Milyen képe van a szerb tudománynak a dél-dunántúli (tágabban magyarországi) hódoltsági migrációról, hol a helye a szerb nemzeti és lokális emlékezetben?

Mit tudunk a térség 16–17. századi szerb pravoszláv egyházi intézményekről, hitéletről, templomokról, különös tekintettel az alsópapságra és a falvakra?

A KONFERENCIA MEGRENDEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEIRŐL

Az ülészakot eredetileg 2020 március végén rendeztük volna meg. Már a programot is meghirdettük, de a pandémia lehetetlenné tette a rendezvény jelenléti megvalósítását. Mivel mindenképpen szeretnénk volna személyesen is találkozni kutatótársainkkal – hiszen a kötetlen beszélgetések legalább annyira fontosak, mint a konferencia formális része –, ezért a konferenciát a járvány miatti lezárások feloldásáig elhalasztottuk.

A rendezvényen tizenhét előadó tizennégy előadása hangzott el. A történettudományi 25 perces plenáris előadást Hegyi Klára, a régészetit Kovács Gyöngyi tartotta, ezeket három szekcióban követték a 20 perces beszámolók.

Az elhangzott előadások néhol térben és időben is túlléptek a meghirdetett konferenciában szereplő kereteken, mert egyaránt szóltak a 15. századi rácok betelepülőkről és a törökök kiűzése

után is helyben maradó rác közösségekről. Mindez tudatos döntés eredménye volt, hiszen szeretnénk volna, hogy a fókuszban lévő tér és korszak keretei, határai is megjelenjenek, valamint a témaelhatárolás a tematika későbbi (egy másik konferencián történő) kiszélesítése felé is elmozduljon.

A konferencia alábbiakban olvasható programját összevetve a kötet tartalomjegyzékével, jól követhető az előadások finomhangolása az írott változatba öntés során.

A KÖTETRŐL

A konferencián elhangzott tizennégy előadás közül tíznek az írott változata készült el, három történeti és egy antropológiai témájú beszámoló sajnos nem került be a jelenlegi kötetbe. Nagy örömkre a tanácskozásnak híre ment, ennek köszönhetően egy-egy olyan régészeti és történeti tanulmánnyal gazdagodott kötetünk anyaga, amelyek nem hangzottak el az összejevetelen.

Tanulmánykötetünkben így végül hat-hat régészeti, illetve történeti témájú tanulmány kapott helyet, a szerzők neve szerint ábécésorrendben. A történeti blokkot tágan értelmeztük, ide soroltuk Golub Xénia művelődéstörténeti és Máté Gábor néprajzi tanulmányát is.

Fontosnak tartjuk, hogy eredményeink a nemzetközi tudományos közönséghez is eljussanak – kiemelt figyelemmel a délszláv anyanyelvű kutatókra –, ezért az egyes tanulmányokhoz nemcsak angol, de szerb nyelvű tartalmi kivonatokat is csatoltunk. A szerkesztés kapcsán még egy dolgot emelünk ki: egyes török kifejezéseket, amelyeket a szerzők nem azonos módon írtak (pl. Evlia Cselebi/cselebi), nem egységesítettünk.

Reményeink szerint konferenciánk, illetve annak kötete nem az utolsó ebben a témában. Nem titkolt szándékunk, hogy a közeljövőben újabb tanácskozásra hívjuk immár nemcsak a dél-dunántúli régió, de az egész ország hasonló témában kutató szakembereit, később pedig külföldi szakembereket is bekapcsoljunk munkánkba.

Köszönjük a kötet megjelenését anyagilag támogató Nemzeti Kulturális Alap hozzájárulását, továbbá Erky-Nagy Tibor tipográfusi, valamint Gálity-Galcan Tijána és Szilágyi Magdolna fordítói munkáját, akik nem fogytak ki a türelemből a szerkesztéssel járó számos levélváltás során.

A Wosinsky Mór Múzeum ezzel a kötettel az intézmény nem sokkal a konferencia után elhunyt címzetes igazgatója, a hódoltságkor jeles kutatója, Gaál Attila (1944–2021) emléke előtt is tiszteleg, aki előadását (*Balkáni népesség emlékműve a szekszárd-palánki török palánkvárban és a dombóvári-békatői temetőben*) megromlott egészségi állapota miatt sajnos már nem tudta megtartani a konferencián. Mindannyiunk örömeire szolgált ugyanakkor, hogy az eseményen végig jelen volt, és az előadások utáni vitákban is aktívan részt vett.

A KONFERENCIA PROGRAMJA

*A rác/balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája
a hódoltságkori Dél-Dunántúlon*

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

Szekszárd, 2021. szeptember 21. (kedd)
Wosinsky Mór Megyei Múzeum, könyvtár

MEGNYITÓ 9.30–09.40 óra

09.30 óra

Ódor János Gábor (WMMM, régész főmuzeológus, igazgató)

Köszöntő

09.35 óra

K. Németh András (WMMM, régész főmuzeológus)

Máté Gábor (PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, egyetemi adjunktus)

A konferencia célja

PLENÁRIS ELŐADÁSOK 09.40–10.30 óra

Elnök: **Ódor János Gábor** (WMMM, régész főmuzeológus, igazgató)

Hegyi Klára (BTK Történettudományi Intézet, professor emeritus)

Balkáni betelepedők a török hódoltságban

Kovács Gyöngyi (BTK Régészeti Intézet, tudományos főmunkatárs)

Néhány gondolat a hódoltsági balkáni jellegű régészeti leletanyagról

Hozzászólások: 10 perc

1. SZEKCIÓ • TÖRTÉNETTUDOMÁNY 10.40–12.00 óra

Elnök: **Dávid Géza** (ELTE BTK Orientalisztikai Tanszék, Török Filológiai Tanszék, professor emeritus)

Sudár Balázs (BTK Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs)

Eflákok a mohácsi náhíje török kori adóösszeírásaiban

Molnár Antal (BTK Történettudományi Intézet, igazgató)

Szerb ortodox egyházi intézmények a Dunántúlon a török hódoltság idején

Végh Ferenc (PTE BTK Középkori és Koraújkorai Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus)

„Ellenségből barát?” Rác fegyveresek a Magyar Királyság dunántúli végváraiban

Varga Szabolcs (BTK Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs)

Szerbek Baranyában a 17. század végén

Hozzászólások: 10 perc

Ebéd: 12.10–13.30 óra

2. SZEKCIÓ • TEMETŐK ÉS PALÁNKOK RÉGÉSZETI KUTATÁSA 13.30–14.50 óra
Elnök: **Kovács Gyöngyi** (BTK Régészeti Intézet, tudományos főmunkatárs)

Golub Xénia (Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zártkörűen Működő Részvénytársaság)

A grábóci szerb monostor alapítása a Grábóci krónika tükrében

Gallina Zsolt (MKI Régészeti Kutatóközpont, tudományos segédmunkatárs)

Balatonig terjedt a Balkán? Török kori muszlim temető(k) Fonyód-Bézsényen

Molnár István (RRM, régész főmuzeológus)

Két Somogy megyei hódoltságkori temetőrészlet

Buzár Ágota (MTM, muzeológus osztályvezető, főigazgató-helyettes)

Bernert Zsolt (MTM, főigazgató, főmuzeológus)

Évinger Sándor (MTM, főmuzeológus)

Balkáni eredetű, délszláv népességek embertani vizsgálatának tanulságai

Hozzászólások: 20 perc

3. SZEKCIÓ • TÖRTÉNETTUDOMÁNY II., ANYAGI KULTÚRA 15.10–16.30 óra

Elnök: **Molnár Antal** (BTK Történettudományi Intézet, igazgató)

Miskei Antal (EKKE Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, egyetemi docens)

Kevei rácok a 16. században

Szabó Géza (WMMM, régész főmuzeológus)

Csányi Viktor (TJM, régész muzeológus)

Délszláv népességhez köthető újabb 16–18. századi leletek Tolna megyéből

Máté Gábor (PTE BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, egyetemi adjunktus)

A rácok meghatározásának és kontinuitásának kérdései a 17. század végi Dél-Dunántúlon

K. Németh András (WMMM, régész főmuzeológus)

Rác falvak a Tamási mezőn. A hódoltság kori balkáni eredetű népesség falusias települései és jellegzetes (fém)lelettípusaik a hosszú 17. században

Hozzászólások: 20 perc

ZÁRSZÓ, A KONFERENCIA ÉRTÉKELÉSE 16.50–17.00 óra

